

нужне и човекољубиве, али су ипак које какве ситнице. Величина Енглеске, оснива се данас на нашој заједници, малени као личности, доскачемо великим стварима тиме, што смо вични заједнички радити, а наши морални и религиозни човекољупци и не траже ништа више од нас. Мао другачији беху људи са којима постаде Енглеска оно што је била, а другачији се морају родити, да је спасу од пропасти.

Неограничена власт обичаја, смета свуда човечанском напретку, јер се она свуда противи његовој тежњи, за нечим бољим, него што је обичај, тежња се та зове или дух слободе или дух напретка и поправке. Дух поправке није увек и дух слободе, јер он може на то ићи, да натури природу поправке против његовњ воље, и дух слободе, у колико је противан овом покушају, може се удружити са противницима. Но поправци остаје увек једини и најчистији и никада непресушни извор- слобода, јер она допушта толико средишта напретку, колико је год и личности. Начело напретка ма у ком виду, истицало оно из љубави к слободи или к напретку, свуда је противно власти обичаја, и тежи да се ослободи тог јарма и ова борба решава о развиту човечанског рода. Право да кажемо, већи део света, управо и нема повеснице јер у њему неограничено влада обичај. — То је на источној половини света. Тамо је обичај судија у свему, право и правда је оно, што се слаже са обичајем, и сам славом опијени владалац не може, а да се не позива на обичај. Па погледајмо на последице. Зацело да су и ови народи некада бујно живели, јер нису могли из земље понићи многобројни, научени и извештени. Све су они то сами урадили у оно време, кад су својом величином и силом, били надвисили све народе. А шта су данас? Слуге и пришипетље оних племена, који су онда још блудили по шумама, кад су њихови дедови већ имали скупоцених палата и храмова, који су уз обичај, пустили да влада слобода и напредак. Сваки народ, може за неко време напредовати, па онда застати. Када ће застати? Када у њему изумре лични живот. Ако дође у европске народе нека промена, оно не мора доћи баш у том виду. Деспотизам обичаја, који прети овим народима, није прави назадак. Он убија особину личности али допушта промену- смо нека се сви промене у један мах. Ми смо свукли укочено одело својих старих, сви се одевамо једнако- али се мода сме променити један пут или два пута у току године. С тога се постарајмо, кад буде промене, да она бива ради ње саме, а не ради онога, што је лепо и угодно, јер цео свет не би у један мах то увидео, или ако би и увидео, могао би у други мах и напустити. С тога ми ипак нисмо мање одани напретку, ми чинимо непрестано механичке проналаске, па се њима служимо, док се бољи не пронађу, тежимо за поправкама у држави, у васпитању и у самом моралу, мада ми моралну поправку тако разумемо, да наговоримо и принудимо друге, да постану тако савршени, као што смо ми. Ми не одбацујемо напредак, шта више ми ласкамо себи да најживље напредујемо, међу свим народима у свету. Ми ратујемо само против напретка личности и ми би се хвалили са нашим јунаштвом, кад би успели да их све изједначимо, без да размишљамо, да неједнакост чини човека пажљивим, да су други надмоћнији од њега, и да се долази до још вишег исавршавања, када се слију узајамне врлине. Куда то води научиће нас Кинези. Они су даровити и може се рећи, мудар народ, били су те ретке среће, па су још неразвијени, имали згодан морални закон- дело људи којима најобразованији европљани морају признати, да су били мудраци и филозофи- одликоваше се честитим установама, којима су колико је могуће, уливали свје